

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/138680>

Please be advised that this information was generated on 2018-02-24 and may be subject to change.

Former le cœur et éclairer l'esprit: lezen in de achttiende eeuw

INAUGURELE REDE DOOR PROF. DR. ALICIA C. MONTOYA

*in au
gurele
redo*

change perspective

Radboud Universiteit

INAUGURELE REDE

PROF. DR. ALICIA C. MONTOYA

Alicia C. Montoya (Madrid, 1972) studeerde Franse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. In 1998 behaalde ze (*cum laude*) zowel haar master Franse taal en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam als haar master Afrikanistiek aan de Universiteit Leiden.

In 2005 promoveerde ze (*cum laude*) op het proefschrift: *Après Corneille, après Racine. Marie-Anne Barbier et la tragédie post-classique*. Het proefschrift werd bekroond met de Keetje Hodsonprijs 2006 van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. Montoya werkte met een Veni-subsidie als postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Leiden en de Rijksuniversiteit Groningen. Bij die laatste universiteit kreeg ze een Rosalind Franklin Fellowship voor onderzoek bij de Opleiding Romaanse talen en culturen (2007-2012). Sinds 2012 is Montoya verbonden aan de Radboud Universiteit, vanaf april 2014 als hoogleraar Franse letterkunde en cultuur. Momenteel doet ze onderzoek naar de internationale verspreiding en invloed van Franstalige pedagogische geschriften in de achttiende eeuw. Ze publiceerde meerdere boeken en artikelen over de Verlichting, vrouwelijk auteurschap, literair medievalisme en boekgeschiedenis, waaronder *Medievalist Enlightenment: Charles Perrault to Jean-Jacques Rousseau* (Cambridge 2012). Tevens is ze oprichter en directeur van het Kenniscentrum Frankrijk-Nederland, een interuniversitair platform voor Nederlands onderzoek, onderwijs en informatie over de Franstalige cultuur en samenleving.

Radboud Universiteit

FORMER LE CŒUR ET ECLAIRER L'ESPRIT: LEZEN IN DE ACHTTIENDE EEUW

Former le cœur et éclairer l'esprit: lezen in de achttiende eeuw

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Franse letterkunde en cultuur aan de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit op vrijdag 19 december 2014

door prof. dr. Alicia C. Montoya

Opmaak en productie: Radboud Universiteit, Facilitair Bedrijf, Print en Druk
Fotografie omslag: Bert Beelen

ISBN nummer: 978-90-9028834-5

© Prof. dr. Alicia C. Montoya, Nijmegen, 2014

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

*Mijnheer de rector magnificus,
Geachte aanwezigen,*

In 1756 publiceerde een Franse gouvernante een boek dat zou uitgroeien tot een van de meest gelezen werken uit de achttiende eeuw. De titel die ze aan dit boek gaf droeg – zoals zo vaak het geval was in die tijd – een heel programma in zich. Het is een erg lange titel, maar ik lees hem graag in zijn geheel voor. Ik verzeker u vast dat dit ook het langste stuk Frans is dat u mij vandaag zult horen uitspreken :

MAGASIN DES ENFANS OU DIALOGUES ENTRE une sage GOUVERNANTE ET plusieurs de ses ÉLÈVES de la première DISTINCTION, Dans lesquels on fait penser, parler, agir les jeunes gens suivant le génie, le tempérament et les inclinations d'un chacun. On y représente les défauts de leur âge, et l'on y montre de quelle manière on peut les en corriger: on s'applique autant à leur former le cœur, qu'à leur éclairer l'Esprit. On y donne un abrégé de l'histoire sacrée, de la fable, de la géographie, etc; le tout rempli de réflexions utiles, et de contes moraux pour les amuser agréablement, et écrit dans un style simple et proportionné à la tendresse de leurs années.

Of, in het Nederlands :

Magazyn der kinderen of zamenspraaken tusschen eene Wyze Gouvernante en verscheide van haar Leerlingen van het eerste fatsoen. In welke men de jonge lieden doet *denken, spreken en zich gedragen* elk naar haaren aard, getemperheid en neigingen. De gebreken der Jeugd en dezelve verbetering aangetoond worden. Benevens een Kort Begrip van de Gewijde en Ongewijde Historie met leerzame Vertellingen. Om te dienen tot een aangenaam tijdverdrijf, geschikt naar de tederheid haarer jaaren.

Het zal u wellicht zijn opgevallen dat de eerste Nederlandse vertaler van de titel een belangrijke zinsnede heeft weggelaten, namelijk het zinnetje 'On s'applique autant à leur former le cœur, qu'à leur éclairer l'Esprit' – of, in het Nederlands, 'men streeft evenzeer ernaar hun hart te vormen, als hun geest te verlichten'. Over de reden van deze weglating kunnen we alleen gissen. Maar het is een opmerkelijke weglating, juist omdat dit zinnetje zo treffend de doelstellingen weergeeft van het boek dat het inleidt, het *Magasin des enfans*. Over deze zinsnede wil ik het vandaag met u hebben.

Laat ik mijn uiteenzetting beginnen met enkele woorden over de auteur van deze markante tekst. Op het titelblad prijkt de naam Madame Leprince de Beaumont, een auteur die in de achttiende eeuw grote bekendheid verwierf vanwege haar werk als onderwijzeres. Toen Beaumont zich na een ongelukkig huwelijk in Londen vestigde als

Franse gouvernante, verwerkte ze haar ervaringen in het onderwijs tot een reeks populaire leerboeken. Hoewel het haar publiek in eerste instantie ging om het leren van de Franse taal, laten de titels duidelijk blijken dat haar onderwijsprogramma veel omvatter was. Zo publiceerde ze na haar eerste werk, *Education complète*, haar meest succesvolle boek, *Le magasin des enfants* gevolgd door *Le magasin des adolescentes* (1760), vervolgens een *Magasin des jeunes dames* (1764) en tenslotte zelfs een *Magasin des pauvres, artisans et domestiques* (1768). In deze zogenaamde magazijnen – of misschien beter gezegd, snoepwinkels van kennis – bood Beaumont haar lezers een compleet curriculum aan, van Bijbelverhalen tot geschiedenis en aardrijkskundelessen, tot lessen waarin ze haar leerlingen de natuur liet ingaan om daar kennis te nemen van de beginselen der biologie en natuurkunde. In haar pedagogie combineerde ze dus op originele wijze het sensualisme van John Locke met haar geloofsovertuiging én met het rationalistische gedachtegoed van Descartes. Dit is een combinatie die op zijn minst opmerkelijk te noemen is, en waarover ik straks meer te zeggen zal hebben.

Niet minder opmerkelijk is het gegeven dat de boeken van Leprince de Beaumont tot de grootste commerciële successen van de Europese Verlichting behoorden, en vele herdrukken, vertalingen en bewerkingen beleefden. Van haar pedagogische werken zijn in de lange achttiende eeuw vertalingen verschenen in zeker twaalf talen, in het Nederlands, Duits, Deens, Engels, Spaans, Portugees, Tjechisch en verder in het Russisch, Pools, Hongaars, Servisch, Grieks en Bulgaars.¹ Buiten Europa werd haar werk ook vertaald, onder andere in Mexico en – meest recentelijk – in Brazilië, waar een laatste vertaling nog in 2008 is verschenen. Om de schaal van dit succes enigszins meetbaar te maken, is ook een ander bron voorhanden, namelijk achttiende-eeuwse bibliotheekveilingcatalogi. Een kleine steekproef in enkele honderden van deze catalogi toont aan dat Beaumonts werken aanwezig waren in de helft van de bibliotheken. Ter vergelijking: dat percentage komt overeen met de aanwezigheid in dezelfde achttiende-eeuwse bibliotheken van de boeken van een meer bekende auteur als Voltaire, terwijl de werken van Rousseau, bijvoorbeeld, te vinden zijn in 43 procent van de bibliotheken, en die van Diderot in 27 procent (Montoya 2004).

Leprince de Beaumont is zeker niet de enige in vergeteldheid geraakte auteur die in de achttiende eeuw een groot publiek wist te bereiken – ook al is het waarschijnlijk dat ze een van de meest succesvolle was. Naast haar wisten ook andere auteurs van gelijksoortige pedagogische teksten een enorm Europees publiek aan te boren. Hieronder bevonden zich schrijfsters zoals de gouvernante Félicité de Genlis, maar ook mannelijke auteurs zoals de Duitse correspondent van de Franse philosophes, Samuel Formey en de Italiaanse abbé Antoine Caraccioli. De werken van deze auteurs kenmerkten zich door hun toegankelijke synthese van religieuze en wetenschappelijke denkbeelden, en gaven de nieuwste inzichten van de Verlichting door aan een nieuw, breed samengesteld publiek. Hiermee doen ze denken aan een ander type werk uit een latere periode, namelijk de commercieel succesvolle teksten die aan het einde van de negentiende en het

begin van de twintigste eeuw zijn aangeduid als *middlebrow* literatuur, en die eveneens bekend stonden om hun toegankelijk, moraliserend vertoog, alsook een ideaal van maatschappelijk nut. Wellicht de belangrijkste overeenkomst is dat beide een bemiddelende rol vervulden: tussen geografische regio's in Europa, tussen cultuurcentra en periferieën, en tussen maatschappelijke groeperingen. Om de circulatie van ideeën in de achttiende eeuw goed te kunnen begrijpen, lijkt het daarom van belang om óók de rol te onderzoeken die deze culturele bemiddelaars erin hebben gespeeld.

HET NUT VAN ONDERWIJS

De vraag dringt zich echter op of de waarde van deze boeken dan niet vooral ligt op het vlak van hun utilitaire insteek, en niet zozeer hun literaire zeggingskracht. Met andere woorden, zijn deze werken nog wel als literatuur te beschouwen, échte literatuur die de lezer een gevoel van esthetisch welbehagen geeft? Wanneer deze vraag zo neutraal mogelijk wordt gesteld, zou men om te beginnen kunnen vragen of hier sprake is van vernieuwing, oftewel: gaat het hier om auteurs die in hun geschriften van originaliteit getuigden in formele of inhoudelijke zin, of gaat het toch eerder om generieke teksten die als afgeleiden of imitaties moeten worden beschouwd van anderen? Nu is een antwoord op deze vraag lastig te geven omdat de originaliteit van deze teksten paradoxaal genoeg lijkt te schuilen juist in het vertrouwde gevoel dat ze hun lezers gaven. Laat ik deze bewering illustreren aan de hand van Leprince de Beaumonts *Magasin des enfants*. Al bij de eerste bladzijden wordt het de lezer duidelijk dat hij hier te maken heeft met een uitgesproken christelijk werk. De raamvertelling bestaat namelijk uit een serie gesprekken tussen het alter ego van Beaumont zelf, de gouvernante Mlle Bonne, en de zeven jonge pupillen die haar toevertrouwd zijn, in leeftijden variërend tussen 5 en 13 jaar. Een van Beaumonts duidelijke inspiratiebronnen in haar keuze van deze dialoogvorm zijn de talloze, commercieel succesvolle katholieke catechisatieboekjes en pedagogische handboeken die in het kielzog van de contrareformatie in Frankrijk werden gepubliceerd, door auteurs zoals de veel vertaalde Nijmegenaar Petrus Canisius, Charles Gobinet en de abbé Claude Fleury.² Aan het genre van de catechismus ontleende Beaumont de vraag-antwoord-structuur waarin het onderwijs gegoten wordt, hoewel ze zelf ook elders spreekt over haar onderwijsmethode 'à la Socrate' (1765, III: 180). Daarnaast vormen de gesprekken ook het kader voor een serie vertellingen die de chronologische progressie van de Bijbel volgen. Zo laat de gouvernante elke dag een nieuwe, opeenvolgende episode uit het Oude Testament navertellen door een van haar pupillen. Overigens is deze onderwijspraktijk geheel in overeenstemming met het advies van een andere katholieke pedagoog, aartsbischop Fénelon, die in zijn zeventiende-eeuwse tractaat *De l'éducation des filles* had aanbevolen om gebruik te maken van verhalen om de beginselen van het christelijk geloof aan kinderen over te brengen.³

Wellicht kan ook de getallensymboliek in het *Magasin des enfants* als een traditioneel, zoniet christelijk element worden aangemerkt. In het boek komen namelijk zeven

pupillen aan het woord, en het eerste deel van het *Magasin* beslaat zeven lesdagen – een bijbels getal en de dagen van één week. In totaal volgen de meisjes gedurende 27 dagen onderwijs (dat wil zeggen, $3 \times 3 \times 3$). In die 27 dagen worden ook nog eens 12 originele morele vertellingen of sprookjes verteld door de gouvernante. Nu zou om te beginnen het getal zeven een achttiende eeuwse lezer van een moreel-stichtelijk werk ongetwijfeld doen denken aan de zeven hoofdzonden. Het is dan ook niet verrassend dat enkele van de namen van de jonge leerlingen duidelijke allegorische trekken hebben: ze heten onder anderen Lady Sensée, Lady Spirituelle, Lady Babiole, en Lady Tempête. Een precieze een-op-een correspondentie met de zeven hoofdzonden is echter niet mogelijk, daar de personages deels ook gebaseerd waren op de echt levende pupillen die Beaumont in Londen onder haar hoede had gehad.

Voor de christelijk-allegorische structuur van het *Magasin des enfants* liet Leprince de Beaumont zich vermoedelijk ook inspireren door een van haar andere voorgangers, de Engelse schrijfster Sarah Fielding, auteur van *The Governess, or the Little Female Academy*, uit 1749. Ook bij Fielding treffen we namelijk een onderwijssituatie aan die om een gouvernante en haar pupillen draait, en ook bij haar is er sprake van allegorische personages: naast Missus Teachum dragen de pupillen namen als Miss Lucy Sly, Miss Patty Lockit, Miss Nanny Spruce en Miss Henny Fret. Het boek begint veelzeggend met een ruzie in een tuin rondom een appel, die begeerd wordt door verschillende leerlingen en die inzet wordt van een fysieke strijd. Zoals de christelijke zondeval het begin inluidde van de menselijke geschiedenis, die voortaan onder het teken van de zonden zou staan, signaleert het conflict rondom de appel ook het beginpunt van het lange leerproces dat de jonge pupillen zullen moeten ondergaan.

Doel van het onderwijsprogramma van Beaumont is, net als bij Fielding, om de kinderen uit hun oorspronkelijke staat van zonde te tillen naar een hoger niveau, dat wil zeggen om de zeven zonden uiteindelijk om te zetten in de zeven daaraan tegengestelde deugden. Overigens, in de Spaanse vertaling wordt de band tussen zonden en deugden onderstreept door de naam van Mlle Bonne te vertalen als Doña Prudencia, in een duidelijke verwijzing naar een van de vier kardinale deugden. Beaumont introduceert echter ook een nieuw element door haar onderwijsideaal in te bedden in een groter maatschappelijk programma. Het beeld van de zeven pupillen of de zeven zonden die door de gouvernante beteugeld moeten worden staat bij háár symbool voor het individu dat zijn zondige impulsen moet beheersen om een volwaardige rol in de maatschappij te kunnen spelen. Beaumont legt hiermee een verband tussen de gouvernante Mlle Bonne en de mannelijke gouverneur of politieke machthebber, een verband dat ook door haar tijdgenoten werd onderkend. Zo schrijft de Spaanse pater Ignacio de Obregón dat de vier doelen die haar werken beoogden – onderwijs aan kinderen, jongeren, pas getrouwde vrouwen en de verdediging van het geloof – ‘de meest nuttige [zijn] voor de staat’ (‘se juzgan como los mas útiles para el Estado’) en ‘de basis zijn waarop de eer en het geluk van monarchieën berusten’ (‘son las bases sobre que estriva el honor y

felicidad de las Monarquías') (39 – 40). Met andere woorden, onderwijs heeft in deze visie een duidelijk maatschappelijk doel. Door haar pupillen goed op te voeden, bereidt Mlle Bonne ze voor op het spelen van een rol als burgers binnen het groter politiek bestel, ook al behoren deze pupillen overwegend tot het zwakke geslacht.

Hiermee komen we aan bij de kern van Leprince de Beaumonts visie op onderwijs. De onderwijzer heeft in haar ogen bovenal een morele, opvoedende taak. Het sleutelbegrip in deze opvatting is de term 'deugd' of *vertu*, in het Frans. Deugd staat in een christelijke visie tegenover de hoofdzonden die door het onderwijs beteugeld moeten worden, maar deugd is tegelijkertijd óók een van de sleutelbegrippen in de nieuwe, Verlichte kijk op de samenleving. In de achttiende eeuw is een ontwikkeling waarneembaar waarbij persoonlijke vormen van deugd geleidelijk aan plaats maken voor meer maatschappelijk gekleurde, burgerlijke definities van deugd. Sarah Fieldings *Governess* is typerend voor oudere visies in die zin dat deugd bij haar nog voornamelijk in individuele termen wordt gepresenteerd. Zoals de verteller haar lezers instrueert, 'the only true Content and Happiness this World can produce [is] *A peaceful Conscience and a quiet Mind*' (105). Over de samenleving wordt verder gezweven.

Bij Beaumont daarentegen staat de maatschappij centraal, en deze lijn wordt verder doorgetrokken door haar navolgers. Zo getuigt de laat-achttiende eeuwse Mme de Genlis, bijvoorbeeld, van een typisch Verlichte, op de maatschappij gerichte deugdbegrip. In diens zeer succesvolle pedagogische roman *Les Veillées du château* uit 1784 treft de lezer weer een vrouwelijke pedagoge aan die een serie stichtelijke verhalen vertelt aan een groep kinderen. In de roman wordt de ontwikkeling beschreven die de pupillen ondergaan van de kindertijd naar de volwassenheid. Tegelijkertijd vindt er een beweging plaats van het platteland, waar de kinderen in eerste instantie in betrekkelijke afzondering worden grootgebracht, naar de stad, waar ze naar terug keren als hun opvoeding voltooid is en wanneer ze klaar zijn om de politieke gemeenschap binnen te treden als deugdzame burgers. Opvallend is dat ondanks het uitgesproken katholieke uitgangspunt van een roman als deze, de deugd die daarin beschreven wordt een grotendeels geseculariseerde, burgerlijke variant is. Even interessant is het gegeven dat het boek oorspronkelijk geschreven werd als vorstenspiegel voor de jonge prins Louis-Philippe d'Orléans, waarvan Mme de Genlis toen de *gouverneur* was. Tijdens de Franse revolutie gaf haar pupil, mede onder haar invloed, blijk van Jacobijnse sympathieën, en keerde later in de negentiende eeuw terug als zogenaamde 'roi bourgeois' of burgerkoning van de Fransen. Zo zijn er wel meer lijnen te trekken van de katholieke pedagogische idealen van de zeventiende en achttiende eeuw tot nieuwe staatkundige ideeën en praktijken in de negentiende eeuw.

Nu is deze politiek-maatschappelijke opvatting over het doel van onderwijs wellicht niet zo ouderwets als zij in eerste instantie lijkt. Ook al gebruikt men tegenwoordig iets andere termen, blijft de vorming van de mens in en voor de maatschappij vaak centraal staan in debatten over het onderwijs. Velen van u zullen zich herinneren hoe

enkele jaren geleden, de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum een discussie losmaakte met haar krachtig pleidooi voor een onderwijssysteem waarvan een van de kerntaken zou zijn 'to produce citizens in and for a healthy democracy' (45). En iets recenter heeft Andrew Delbanco de relatie benadrukt tussen achttiende- en negentiende-eeuwse onderwijsopvattingen en het hedendaagse debat. 'Despite its history of misuse and abuse', schrijft hij, 'there is something worth conserving in the claim, as Newman put it,⁴ that education "implies an action upon our mental nature, and the formation of a character." [...] Although we may no longer agree on the attributes of virtue as codified in biblical commandments or, for that matter, in Enlightenment precepts (Jefferson thought the aim of education was to produce citizens capable of "temperate liberty"), students may still come to college not yet fully formed as social beings, and may still be deterred from sheer self-interest toward a life of enlarged sympathy and civic responsibility' (43 - 44).

Maar, zult u nu tegenwerpen, is Leprince de Beaumonts achttiende-eeuwse visie op onderwijs, waarin de godsdienstige opvoeding centraal staat, niet iets wezenlijk anders dan moderne ideeën zoals die van Nussbaum en Delbanco? Met andere woorden, is een christelijke moraal wel te verzoenen met een visie op onderwijs als middel om volwaardige participatie in onze moderne democratische samenleving te bevorderen?

Laten we dan nader kijken naar de specifieke kennis en vaardigheden die aangeboden worden in Beaumonts lesprogramma. Wanneer onderwijs niet alleen als moreel streven wordt beschouwd, maar ook als het aanleren van bepaalde soorten kennis, springt allereerst de encyclopedische natuur van haar opzet in het oog. Zij geeft haar leerlingen niet alleen instructie in de godsdienst, maar leert ze ook de beginselen van de geschiedenis, aardrijkskunde, biologie en natuurwetenschappen. Haar kennis van deze domeinen is ook verre van oppervlakkig. Tussen 1750 en 1751 had ze al ervaring opgedaan als popularisator van de nieuwste wetenschappelijke inzichten in haar tijdschrift *Nouveau magasin français*. Onder de correspondenten van dit tijdschrift bevonden zich vooraanstande figuren als Claude-Nicolas Le Cat van de Académie des Sciences de Rouen en de Zwitserse fysioloog Albrecht von Haller, die ook zo'n tweehonderd artikelen schreef voor de *Encyclopédie* van Diderot en D'Alembert. Beaumonts moderne werkwijze zien we onder andere in het feit dat ze haar leerlingen de natuur in stuurt zodat ze die zelf kunnen observeren en vervolgens de natuurwetten uit hun eigen waarnemingen kunnen afleiden. Het zou daarom onjuist zijn te stellen dat haar morele of religieuze benadering haaks staat op een benadering waarin de ratio en de wetenschap op waardering kunnen rekenen. Eerder zijn de twee complementair, zoals ze zelf aangeeft in de programmatische inleiding van haar *Magasin des enfants*:

Il faut les [les enfants] convaincre incontestablement, de la nécessité de pratiquer ce que vous exigez, & vous les verrez se livrer de bon cœur à tout ce que la raison, & non votre caprice, leur ordonne. Nous avons pour cela deux moyens, la religion

& la raison : il ne faut jamais séparer ces deux choses, & je me flatte de les avoir unies dans le Magasin des enfants.

Men moet [kinderen] zonder tegenspraak overtuigen van de noodzaak te doen wat u vraagt, en dan zult u merken dat ze zich met plezier overgeven aan al wat het verstand, en niet uw willekeur aanbeveelt. Hiervoor hebben wij twee middelen, de godsdienst en de rede: men moet nimmer deze twee zaken van elkaar scheiden, en ik ben trots dat ik ze verenigd heb in het *Magasin des enfants*. (I, x - xi, mijn vertaling)

Deze ideale verzoening tussen geloof en rede doet in sommige opzichten denken aan de argumenten van theologen als Thomas van Aquino, die meende dat religieuze deugd gepaard ging met het gebruik van het menselijke verstand. 'De ondeugd', schreef hij, 'is tegengesteld aan de natuur van de mens, voor zover het tegengesteld is aan de rede'.⁵ Nu steunde de Verlichting wel vaker op de ideeën van de *Doctor Angelicus*. Zo ontleende Descartes zijn begrip *lumen naturale* – natuurlijk licht of verstand – aan Aquino, en maakten ook latere Verlichte denkers gewag van een wereldbeeld waarin geloof en wetenschap met elkaar in overeenstemming waren. Beaumonts meest illustere voorganger op het gebied van het pedagogisch denken, John Locke, tevens auteur van een boek met de veelzeggende titel *The Reasonableness of Christianity*, is typerend voor deze stroming. Leprince de Beaumont neemt dan ook plaats binnen de achttiende-eeuwse beweging die door historici wordt aanguid als de religieuze Verlichting, en die volgens David Sorkin, 'een middenweg [zocht] van redelijk geloof gebaseerd op het idee van een "natuurlijke religie" en het exegetische principe van de accommodatie' (11). De stroming kenmerkte zich verder door een grote openheid ten opzichte van de ratio en wetenschap, een supra-confessioneel karakter dat tot een zekere mate van tolerantie leidde, en actieve participatie in de publieke sfeer.

Samen met haar maatschappijgerichte onderwijsopvatting en haar gebruik van de ratio als middel om tot kennis te komen, getuigt Leprince de Beaumont in haar publicaties óók van haar sterke sympathie voor het derde bestanddeel van de religieuze Verlichting, te weten de natuurlijke theologie of fysicotheologie, die ook verankerd was in een traditie van cartesiaans rationalisme. In de optiek van de fysicotheologie zouden alle mensen in het bezit zijn van een 'innerlijke stem die ons door middel van het natuurlijk licht overtuigt van het bestaan van een rechtvaardig wezen' ('voix intérieure qui nous convainc par les seules lumières naturelles, de l'existence d'un Etre juste') (1748, 3). Net als bij Rousseaus latere 'vicaire savoyard', wordt deze God in eerste instantie met de natuur geassocieerd. De natuur vertoont namelijk een dermate grote harmonie dat het niet anders kan zijn dan dat zij door een goddelijk wezen is geschapen. Hiermee sluit Beaumont aan bij de beginselen van de wetenschappelijke revolutie, die niet voortkwam uit de bestrijding van een religieus wereldbeeld, maar juist uit de ver-

sterking ervan. Wetenschappers onderzochten de natuur in eerste instantie vanuit hun geloofsovertuiging, als zijnde het meest zichtbare wonder van Gods schepping. In haar visie op de natuurlijke theologie, beroept Beaumont zichzelf verder op het gedachtegoed dat door Jeff Burson is aangeduid als ‘de jezuïtische synthese’. Dit was een door Malebranche geïnspireerde synthese, die aan het begin van de achttiende eeuw werd uitgewerkt door theologen als Claude Buffier en René-Joseph Tournemine, en die een verzoening voorstelde tussen cartesiaans inneïsme en lockeaans empirisme. Het idee van een oppermachtig wezen bevindt zich weliswaar in elk mens, maar de mens heeft vervolgens zijn zintuigelijke interactie met de wereld nodig om dit idee te kunnen concretiseren. Zo leidt Beaumonts theocentrische visie uiteindelijk ook tot een duidelijk empirische stellingname, die geheel te verenigen is met haar overtuiging dat haar pupillen kennis moeten opdoen door middel van hun eigen waarneming.

VERHALEN EN HET NUT VAN FICTIE

Binnen de katholieke pedagogische traditie waarop Beaumont voortbouwde is er nog een laatste element dat een bijzondere plaats inneemt, te weten fictie als opvoedend middel. Ik heb al gewezen op Fénelons advies om verhalen in te zetten als pedagogisch instrument. Nu doet Beaumont dit ook zelf consequent, want naast de vele navertellingen van Bijbelverhalen treft de lezer in de *Magasins* ook een aantal verhalen en sprookjes aan van eigen makelij. Beaumont was behalve pedagogisch auteur bovendien zelf de auteur van een aantal romans voor volwassenen. Maar waarom deze verhalen en romans? Gezien Beaumonts ethisch utilitarisme, rijst de vraag wat het nut van fictie precies was in haar visie. Zou de lezer erdoor gelukkiger worden, meer welbespraakt, een beter mens? Zouden die verhalen haar pupillen tot betere toekomstige burgers maken, betere bestuurders, artsen of bouwkundigen? Op deze vragen bood Beaumont haar lezers, al dan niet impliciet, verschillende antwoorden.

Om deze antwoorden nader te duiden, richt ik mij nu op de bekendste van de twaalf sprookjes die besloten liggen in haar *Magasin des enfants*, ‘La Belle et la Bête’, of ‘Belle en het beest’, dat klassiek is geworden dankzij vele herschrijvingen en ook invloedrijke verfilmingen door Cocteau en Disney. Omdat ik veronderstel dat het verhaal u goed bekend is, verzuim ik verder een samenvatting ervan te geven. Dat doe ik ook omdat van minstens even groot belang als het sprookje zelf de raamvertelling erom heen is. Het sprookje wordt geïntroduceerd wanneer in de vijfde dialoog van het *Magasin des enfants* twee van de pupillen Mlle Bonne vragen een verhaal te vertellen, zoals ze hen eerder beloofd heeft. Het groepje gaat zitten in de tuin – een plek bij uitstek met Bijbelse connotaties – en de gouvernante vertelt het sprookje. Meteen als het verhaal klaar is breekt er een geanimeerde discussie los: een van de kinderen wil weten wat er met de twee kwade zussen uit het verhaal is gebeurd, een andere stelt dat als zij in de plaats van Belle was geweest, zij beslist niet met het Beest zou zijn getrouwd, nog een ander dient haar van repliek door op de zwarte bediende te wijzen die hun vader on-

langs aangenomen heeft, en die ze aanvankelijk 'lelijker dan een beest' vond, maar die uiteindelijk een hart van goud bleek te hebben. Langzaam komen andere onderwerpen ter sprake, zodat het sprookje het pretext wordt voor een socratisch gesprek met als overkoepelend thema het verschil tussen binnen- en buitenkant, en de metamorfosen die levende wezens kunnen ondergaan. De gedaantewisseling van het beest aan het eind van het sprookje wordt zo de aanleiding voor een biologieles die erop volgt. De leerlingen nemen vlinders mee tijdens de wandeling die ze na de vertelling maken, waarna Mlle Bonne uitlegt welke metamorfose een vlinder ondergaat. Mlle Bonne belooft haar pupillen dat ze enkele vlinders voor hen zal bewaren, zodat ze straks zelf kunnen aanschouwen hoe de eitjes van de vlinder eerst in rupsen veranderen en uiteindelijk in vlinders. Ten slotte wordt er een verband gelegd tussen al deze metamorfosen en Gods rol in de natuur. In zijn goedheid heeft God namelijk de vlinders voorzien van 'een magazijn, waarin de rupsen al het nodige vinden om de draad te maken waarmee ze hun huizen bouwen' ('un magasin, où [les chenilles] trouvent de quoi faire le fil nécessaire pour bâtir leur maison') (I, 109). Zo bezien wordt het beeld van de winkel een metafoor voor Gods grootheid, en wordt tevens gesuggereerd dat Beaumonts eigen magazijn haar pupillen als jonge rupsen alles geeft wat ze nodig zullen hebben om een deugdzaam leven te leiden als volwassenen.

Bijzonder bij Beaumont is dus dat zij niet alleen fictie opneemt in haar leerboek, maar haar pupillen ook instrueert in de juiste omgang ermee. Een centrale topos in al haar werken is de scène van het lezen.⁶ Het lezen en het vertellen worden daarin nadrukkelijk als een collectieve, sociale handeling gepresenteerd, die het streven weerspiegelt om door middel van het onderwijs toekomstige burgers te vormen voor de maatschappij. Deze collectieve, semi-publieke dimensie van het lezen, is typerend voor de *middlebrow* lectuur waarvan het *Magasin des enfants* mijns inziens een vroeg voorbeeld is. Het zet zich af tegen een ander beeld dat werd gepropageerd in de achttiende eeuw, die van de eenzame, met name vrouwelijke lezeres, in een huiselijke context. Dit laatste beeld is sterk ideologisch gekleurd, omdat het de sociale aspecten van het lezen onderdrukt, evenals de deelname van verschillende groeperingen aan het leesproces. Tevens reduceert het de leespraktijken van vrouwen tot het privédoel, waarmee voorbij wordt gegaan aan de maatschappelijke, collectieve doelstelling die een auteur als Beaumont voor ogen had (cf. Long). Neemt men echter het collectieve lezen serieus, dan kan naar analogie van een *speech act* hier gesproken worden van een *reading act*, of handeling door middel van het lezen. De scène van het lezen onderstreept het ideaal van een vorm van lezen die niet passief is, maar juist moet aanzetten tot concrete actie in de maatschappij.

Ook hiermee sluit Beaumont aan bij oudere christelijke praktijken. Het kritisch interpreteren van fictie om tot wijsheid te komen maakt integraal deel uit van de christelijke leescultuur, al vanaf het moment dat parabels hun opgang maakten in het Nieuwe Testament. Kenmerkend voor deze christelijke leespraktijk is een actieve inslag, die

Beaumont illustreert wanneer ze laat zien hoe Mlle Bonnes jonge pupillen de natuur intrekken nadat ze naar het sprookje 'Belle en het Beest' hebben geluisterd, en daar de wonderen van Gods schepping onderzoeken. Met andere woorden, net als het *Magasin des enfants* een secularisatie teweeg brengt van het christelijke deugdbegrip, lijkt het ook erop dat het een voorbeeld biedt van de geleidelijke secularisatie en collectivisatie van de monastieke traditie van de *lectio divina*. Deze *lectio* was namelijk een vierstaps-training die allereerst de *lectio* zelf omvatte, of een herhaalde recitatie van een Bijbelse passage, gevolgd door de *meditatio*, of het relateren van het gelezene tot het eigen leven, vervolgens gebed en uiteindelijk een nader komen tot God. Isidorus van Sevilla adviseert de actieve lezer of *lector strenuus* dan ook dat het gelezene daadwerkelijk geïmplementeerd dient te worden ('ad implendum quae legit') en niet slechts een onderwerp van kennis moet blijven ('ad sciendum') (Stock, 60). In de achttiende-eeuwse modernisering van deze eeuwenoude traditie heeft het actief lezen, in groepsverband, dus de potentie een metamorfose teweeg te brengen bij de lezer, en met de lezer, de maatschappij waarin hij of zij participeert.

Wat zouden dan de gevolgen zijn in de echte wereld van de ficties die Mlle Bonne haar jonge pupillen voorschotelt? In de reeks magazijnen volgt de lezer de kinderen die tot volwassenheid groeien en een rol innemen in de maatschappij als burgers. Maar het beoogde publiek is uiteraard tweeledig: enerzijds aanschouwt de lezer het groeiproces van de pupillen van Mlle Bonne, maar anderzijds wordt de lezer zelf ook aangezet tot bepaalde gedragingen door het lezen van de *Magasins*. De actieve leeshouding die van de lezer wordt verlangd hangt samen met een andere, vaak bekritiseerd aspect van *middle-brow* lectuur, namelijk dat het vooral een emotioneel beroep zou doen op de lezer. De lezer leest lekker weg, leeft zich in in de personages en situaties – maar juist door dit gebrek aan afstand zou hij minder 'goed' lezen, stellen de critici, dan wanneer hij een moeilijke, avant-garde of écht literaire tekst ter hand zou nemen, want genot en liefde zijn géén kritische houding. Deze zogenaamde 'affective fallacy', of de foutieve aannamen van sommige lezers dat ze een tekst zouden begrijpen omdat het bij hen sterke gevoelens had opgewekt, stelt ons voor een dilemma. Uit de lezersgetuigenissen die tot ons gekomen zijn blijkt immers dat de lezers van Beaumonts boeken geregeld een kenmerkende emotionele respons ervaarden op wat ze lazen. Zo memoreert haar Nederlandse vertaler Barbera van Meerten-Schilperoort:

Onvergetelijk was mij immer de indruk, welke op mij maakte de lezing van het *Magazijn der kinderen* door Mev. Le Prince de Beaumont. Het is bekend dat in dien tijd, in welke dit werkje verscheen, de voorraad van goede kinderboekjes nog zeer gering was. Geen wonder dus dat alle kinderen dit *Magazijn*, hetwelk zo geheel voor hen geschikt was en door hen verstaan werd, als verslonden. (xviii)

De hyperbolische termen die Van Meerten-Schilperoort kiest – ‘onvergetelijk’, ‘alle kinderen’, ‘verslonden’- weerspiegelt de intensiteit van deze decennia-oude leeservaring. Deze reactie doet denken aan het sterk emotioneel engagement dat de lezers van typisch *middlebrow* geschriften vaak ervaren, of zoals Christopher Newfield het treffend beschrijft, ‘the mind altering powers of reading for pleasure’ (910). Deze leeservaring streeft openlijk ernaar om ‘momenten van emotionele vervoering’ te produceren omdat deze gevoelens voor iedereen toegankelijk zouden zijn, en daarom overeenkomen met het maatschappelijk, populariserend doel van deze werken. Iets anders gesteld, het gaat deze auteurs om het vormgeven aan een nieuw stelsel holistische, universele waarden voor een nieuwe ideale samenleving, waarin de uitersten verenigd worden die door andere intellectuelen als onverenigbaar worden geacht: geloof en rede, hoge en lage cultuur, mannelijke en vrouwelijke praktijken, privé en publiek, cultureel-geografische centra en periferieën. In Beaumonts discours over de maatschappij is geen sprake van enigerlei vorm van klassenconflict, want de maatschappij die ze uitbeeldt is die van het maatschappelijk midden, de middenklasse of de bourgeoisie met de voor haar kenmerkende en zich snel uitbreidende cultuur. Ik zou dan ook willen stellen dat juist door maatschappelijke bestanddelen bij elkaar te brengen die uit elkaar dreigden te vallen, deze *middlebrow* werken voorzagen in een cruciale behoefte binnen een steeds complexer wordende, snel veranderende samenleving zoals die van Europa in de achttiende en negentiende eeuw.⁷

Maar hoe verhoudt dit op maatschappelijk herstel gerichte, emotionele beroep op haar lezers zich tot Beaumonts waardering van het verstand? Net als in het duo geloof – rede, is ook hier sprake van een diepere complementariteit. De veronderstelling dat emotie of passie niets te maken zouden hebben met het verstand is misleidend, en werd door verschillende filosofen ten tijde van de Verlichting dan ook verworpen. Zo onderstreepte Descartes, bijvoorbeeld, de functionaliteit van de passies zowel voor praktische als theoretische redeneringsvormen. Meer recent heeft Martha Nussbaum het oude debat over het verstand versus de emotie nieuw leven ingeblazen door een theorie te ontwikkelen die de emoties ziet als een volwaardige vorm van denken. Uitgaande van Prousts beschrijving van emoties als ‘geologische omwentelingen van het denken’ (‘soulèvements géologiques de la pensée’), betoogt ze dat ethisch redeneren en handelen onmogelijk zijn zonder rekening te houden met de rol van emoties als cognitief instrument (2001). Emoties ziet zij namelijk als een middel waarmee waarde wordt toegekend aan specifieke dingen en mensen in de wereld. Daarmee helpen ze de mens een vollere rol te spelen binnen het politiek bestel. Een goed ingerichte democratische samenleving zal er dan ook op toezien dat burgers de instrumenten aangereikt krijgen om hun emotionele kennis te ontwikkelen, met name door zich in te leven in de gevoelens en ervaringen van anderen. Het zal u niet verbazen dat een van de meest geschikte middelen die Nussbaum in dit verband noemt een literaire is, te weten de roman.

Wanneer men zich nu op de achttiende eeuw richt, treft men bij Beaumonts tijdgenoten ook gelijksoortige pleidooien aan voor een literatuur die een emotioneel appel zou doen op zijn lezers om ze tot betere burgers te vormen. Sarah Fielding, bijvoorbeeld, preekt de empathie of compassie aan die bij lezers gewekt zou worden door het lezen van romans als Richardsons *Clarissa*.⁸ Op politiek gebied heeft Lynn Hunt verder betoogd dat emotionele inleving essentieel was voor de reflectie over rechten die ten tijde van de Verlichting plaatsvond. Universele mensenrechten zijn immers alleen mogelijk wanneer verondersteld wordt dat alle mensen in potentie gelijk zijn en gelijksoortige gevoelens hebben, ook al behoren sommigen tot een andere sociale klasse, een ander geslacht of hebben ze een andere etnische afkomst. De zwarte bediende in Beaumonts *Magasin des enfants* ziet er weliswaar anders uit, maar deelt dezelfde menselijkheid en menselijke emoties als Mlle Bonne en haar pupillen. Dit besef van het delen van emotionele ervaring zou, nog altijd volgens Hunt, mogelijk zijn gemaakt door romans, die lezers leerden om empathie te voelen voor de ander. Mensenrechten beriepen zich dus enerzijds op rationele argumenten, maar konden pas werkelijk wortel schieten in de maatschappij op het moment dat ze ook gevoeld werden.

Als de lezers van achttiende-eeuwse religieus-pedagogische boeken zoals die van Leprince de Beaumont door het lezen dus anders werden of tot ander gedrag werden aangespoord, dan kwam die verandering tot stand doordat ze van deze boeken niet alleen leerden denken, maar ook leerden voelen. Dit is uiteindelijk de betekenis van het dubbelprogramma dat Beaumont aankondigt in de titel van haar *Magasin des enfants* en waarin ze zegt niet alleen de geest te willen verlichten maar ook het hart te willen vormen. Met andere woorden, het streven is om een nieuwe intellectuele én sentimentele opvoeding te bieden aan haar lezers, waartoe wij uiteraard ook onszelf vandaag mogen rekenen. In de nieuwe politieke economie die ze voorstelt, en die mede geregeerd wordt door de circulatie van gevoelens en ideeën onder haar lezers, wordt een ideale balans mogelijk tussen emotie en ratio, of 'le cœur et l'esprit'. Daarmee neemt de reeks *Magasins* ook duidelijk stelling in in het hedendaagse debat over het doel van onderwijs en de waarde van het lezen van fictie voor het bloeien van de moderne samenleving. Goed literair onderwijs appelleert niet alleen aan het verstand, maar ook aan het gevoel, want het biedt morele vorming of een ethos, zowel een ethiek als een esthetica. Of dat nieuwe ethos in een religieuze vorm wordt gegoten, zoals bij Beaumont en haar tijdgenoten, of in een gesecculariseerde context wordt aangeboden, in beide gevallen ontkomt de lezer er niet aan om positie te kiezen in en voor de maatschappij.

TOT SLOT

Ik kom tot een afronding van mijn betoog. Graag had ik u nog willen vertellen over de werken van de andere auteurs die een nieuwe soort *middlebrow* literatuur in Europa hebben vorm gegeven in de achttiende eeuw. Ook had ik het willen hebben over de vele vertakkingen van de Europese receptie van hun werken. Maar dit zijn de onderzoeksdo-

meinen die ik in de komende jaren van plan ben te gaan verkennen, zowel in mijn onderwijs als in mijn onderzoek, en ik hoop u in toekomstige publicaties en lezingen meer hierover te kunnen vertellen. Ik weet immers dat u inmiddels uitziet naar het einde van het formele deel van deze plichtigheid en dat u aan de lekkernijen en ontmoetingen na afloop begint te denken.

Resten mij dan nog enkele dankwoorden, allereerst aan degenen die mijn benoeming mogelijk hebben gemaakt. De toenmalige decaan van de letterenfaculteit, Theo Engelen, de huidige decaan Margot van Mulken, het faculteitsbestuur en het toenmalige en het huidige college van bestuur wil ik danken voor het vertrouwen dat zij in mij hebben gesteld.

Hooggeleerde Levie, beste Sophie, jij was de stuwende kracht achter mijn benoeming tot hoogleraar. Jij was het die mij naar Nijmegen haalde, waar ik je heb leren kennen als de meest vastberaden, energieke en rechtschape mentor die ik mij had kunnen wensen. Dat aan de Nijmeegse letterenfaculteit duidelijke taal wordt gesproken laat jij als geen ander zien, evenals hoe men een omgeving schept waar zowel 'le cœur' als 'l'esprit' tot hun trekken kunnen komen. Als ik de komende jaren mijn taken als hoogleraar niet tot iedereens volkomen tevredenheid vervul, dan kan dat alleen zijn omdat ik verzuimd heb jouw voorbeeld te volgen.

Hooggeleerde Smith, beste Paul, als promotor heb je mij kennis laten maken met de rijke wetenschappelijke traditie waarin wij als Nederlandse romanisten plaats nemen. Dankzij jouw bemiddeling heb ik mij vanaf het begin opgenomen gevoeld in een vitale, door nieuwsgierigheid gedreven intellectuele gemeenschap. Ik dank je dan ook voor je generositeit en voor je grote integriteit als mens en wetenschapper. Door consequent uit te gaan van het beste in de mens, hoezeer die benadering ook door de werkelijkheid wordt verloochend, stel je een voorbeeld dat moeilijk te evenaren is, maar daarvoor niet minder nastrevenswaardig.

Zeergeleerde Van Dijk, beste Suzan, jij liet mij niet alleen als eerste kennis maken met de werken van Mme Leprince de Beaumont. Jij was ook de eerste die mij aanmoedigde om een carrière in de wetenschap te ambiëren en die mij begeleidde in de jaren van promotieonderzoek daarna. Het is een cliché dat de relatie tussen promovendus en promotor vaak trekken aanneemt van een kind-ouderrelatie, in dit geval een moeder-dochterrelatie. Gelukkig heeft dat bij ons tot geen heftige botsingen geleid, maar juist het tegenovergestelde, en ik kijk uit naar nog vele jaren vruchtbare samenwerking rondom onze gedeelde liefdes.

Naast deze drie mentoren, ben ik bijzonder gelukkig met de aanwezigheid vandaag van mijn eigen 'Mlle Bonne', degene die bij mij de eerste vonk deed ontsteken van mijn liefde voor de Franse literatuur: mijn docente Frans op de middelbare school Maaike LeGrand. Dat ik vandaag op deze plek mag staan is een sprekend bewijs van de beslissende invloed die een docent kan hebben en van het feit dat, zoals Mme Leprince de Beaumont schreef, het leraarschap 'le plus nécessaire, le plus noble' van alle beroepen is (1753: 1).

Zeergeleerde collega's. Beste Marc, Maaïke, Mariska, Isabelle, Dominique, Janine en Haike. Beste Maarten en collega's van Spaans. Het gaat goed met onze opleiding. Onlangs zijn we door het *Keuzegids Universiteiten* uitgeroepen tot beste opleiding Romaanse talen in Nederland. Onze studentenaantallen vertonen een stijgende lijn, en de huidige generatie studenten die we binnen krijgen blinkt uit door haar motivatie en hun liefde voor ons vak. Binnen het Kenniscentrum Frankrijk-Nederland leggen we nieuwe dwarsverbanden tussen wetenschap en samenleving, en maken we opnieuw kennis met groepen die het Frans en de Franstalige cultuur een warm hart toedragen. Ik prijs mij gelukkig dat ik juist in deze tijd deel mag uitmaken van ons team, van onze sectie Frans en van de opleiding Romaanse talen, en kijk ernaar uit in de komende jaren nog vele mooie nieuwe initiatieven samen met jullie te ontplooien.

Zeer gewaardeerde studenten. Aan jullie dank ik de mooiste en ook de meest confronterende momenten uit mijn wetenschappelijke loopbaan. Het is dankzij onderwijs dat nieuwe ideeën ontstaan, door jullie vragen, jullie kritische houding, jullie liefde voor teksten en onderwerpen die soms geheel anders zijn dan de onze. Ik ervaar het als een groot privilege om mijn dagen te mogen doorbrengen met een van de meest inspirerende en meest interessante groep mensen die er in Nederland is, onze studenten Frans.

Dear family. Dear Mamma, dear Grandma, and those who are no longer with us. We are a close family, and like many close families, we leave the most important things unsaid. Today will not be the exception to the rule, so I will borrow the words of Montaigne: 'If you press me to say why I loved him, I can say no more than because he was he, and I was I.' ('Si on me presse de dire pourquoi je l'aimais, je sens que cela ne se peut exprimer, qu'en répondant : "Parce que c'était lui, parce que c'était moi."') Thank you for being you and for allowing me to be me.

Dear Basil, Samuel and Nathaniel. I say it every day, but I will embarrass you now by repeating it in public. I am the luckiest person in the world. Not only do I get paid for thinking about little-known eighteenth-century French texts. I also get to share my life with three loving, supportive and extremely opinionated men. Basil, I am sorry for not going into Kant in my talk: I promise I will try to make it up to you some day. Samuel, I look forward to your turning thirteen soon and our life becoming even more exciting than it has been so far. Nathaniel, whether it's skateboarding, on the basketball court, or working on your latest *knutselproject*, you never cease to fill me with wonder and gratitude.

Ik heb gezegd.

LITERATUUR

- Burson, Jeffrey D., *The Rise and Fall of Theological Enlightenment : Jean-Martin de Prades and Ideological Polarization in Eighteenth-Century France*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2010.
- Delbanco, Andrew, *College: What it Was, Is, and Should Be*, Princeton, Princeton University Press, 2012.
- Dijk, Suzan van, en Alicia C. Montoya, 'Madame Leprince de Beaumont (1711-1780), Mademoiselle Bonne en hun Nederlandse lezers', *De Achttiende Eeuw* 34.1 (2002), 5-32.
- Fénelon, François de Salignac de la Mothe, *Oeuvres*, 2 delen, ed. Jacques Le Brun, Parijs, Gallimard (Pléiade), 1997.
- Harker, Jaime, *America the Middlebrow: Women's Novels, Progressivism, and Middlebrow Authorship between the Wars*, Amherst, University of Massachusetts Press, 2007.
- Hunt, Lynn, *Inventing Human Rights: A History*, New York, W.W. Norton, 2007.
- Leprince de Beaumont, Marie, *Le Triomphe de la vérité ou mémoires de Mr. de La Villette*, 2 delen, Nancy, Henry Thomas, 1748.
 - , *Education complète ou abrégé de l'histoire universelle*, Londen, J. Nourse, 1753.
 - , *Magasin des Enfants, ou dialogues entre une sage gouvernante et plusieurs de ses élèves de la première distinction*, 4 delen, Londen, J. Haberkorn, 1756.
 - , *Instructions pour les jeunes dames qui entrent dans le monde*, Lyon, Jean-Baptiste Reguilliat en Pierre Bruyset Ponthus, 1765.
 - , *Magazyn der kinderen of zamenspraaken tusschen eene Wyze Gouvernante en verscheide van haar Leerlingen van het eerste fatsoen*, 's-Gravenhage, Jan Abraham Bouvink, 1778.
- Long, Elizabeth, 'Textual Interpretation as Collective Action', in Jonathan Boyarin (ed.), *The Ethnography of Reading*, Berkeley, University of California Press, 1993.
- Meerten-Schilperoort, Anna Barbera van, *Magazijn voor kinderen*, 's-Gravenhage, Erve J. Thierrij en C. Mensing en zoon, 1819.
- Montoya, Alicia C., 'French and English Women Writers in Dutch Library Catalogues, 1700-1800. Some Methodological Considerations and Preliminary Results', in Suzan van Dijk, Petra Broomans, Janet F. van der Meulen en Pim van Oostrum (eds.), *"I Have Heard about You". Foreign Women's Writing Crossing the Dutch Border: From Sappho to Selma Lagerlöf*, Hilversum, Verloren, 2004, 182-216.
- Newfield, Christopher, 'Middlebrow reading and the power of feeling', *American Quarterly* 51.4 (1999), 910 - 920.
- Nussbaum, Martha C., *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
 - , *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*, Princeton, Princeton University Press, 2010.
- Obregón, Padre Ignacio, *Elogio histórico de madama Le Prince de Beaumont*, Madrid, Pedro Marín, 1784.
- Sorkin, David, *The Religious Enlightenment. Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*, Princeton, Princeton University Press, 2008.
- Stock, Brian, *Ethics Through Literature: Ascetic and Aesthetic Reading in Western Culture*, Hanover - London, University Press of New England, 2007.

NOTEN

- 1 Over de Europese receptie van Beaumonts werk bestaat vooralsnog geen goed overzicht. Voor enkele basisgegevens kan men de *WomenWriters* database raadplegen, ed. Suzan van Dijk, <http://neww.huylgens.knaw.nl/>. Over de Nederlandse receptie, zie Van Dijk en Montoya 2002.
- 2 Bijvoorbeeld de zeer vaak herdrukte *Catéchisme historique* van de abbé Fleury uit 1683.
- 3 'Toutes ces histoires, ménagées discrètement, feraient entrer avec plaisir dans l'imagination des enfants, vive et tendre, toute une suite de religion, depuis la création du monde jusqu'à nous.' (I, 123).
- 4 Het gaat hier om de negentiende-eeuwse onderwijskundige John Henry Newman, auteur van *The Idea of a University* (1852).
- 5 'Now a man is constituted in his species by the rational soul. And so what is contrary to the order of reason is, properly speaking, contrary to the nature of a man insofar as he is a man [...] Hence, human virtue, which makes a man good and renders his work good, is in accord with man's nature to the extent that it agrees with reason, whereas vice is contrary to man's nature to the extent that it is contrary to the order of reason.' *Summa Theologiae* (*Summa Theologica*), vert. Alfred J. Freddoso, University of Notre Dame, deel 1 – 2, vraag 71, 477, online: <http://www3.nd.edu/~afreddos/summa-translation/TOC-part1-2.htm> (geraadpleegd 10-12-2014).
- 6 Overigens, in een bijkomende *mise en abyme*, is deze leesscène ook te vinden binnen het sprookje 'Belle en het beest' zelf, met zijn portret van de hoofdpersoon als deugdzame jonge vrouw die bijzonder gesteld is op het lezen.
- 7 Zoals Jaime Harker stelde in zijn studie van enkele *middlebrow* Amerikaanse schrijfsters uit de negentiende eeuw, ligt het wezen van hun *middlebrow* auteurschap in hun streven om maatschappelijke verdeeldheid te genezen en een gezamenlijke taal te bouwen ('desire to heal societal divisions and construct a common American idiom') (154).
- 8 Ook al hebben moderne critici als Susan Sontag gewaarschuwd voor een al te makkelijke sympathie met romanpersonages, die juist het overgaan tot concrete maatschappelijke actie zou kunnen beletten.

